

Naar aanleiding van een verzoek van de direktie Natuur-, Milieu- en Faunabeheer om aan te geven wat de effecten zullen zijn van de ingrepen in de waterhuishouding, waren we vooral geïnteresseerd in de vraag in hoeverre daarbij binnen het gebied deelsystemen voorkomen, omdat dat van belang is voor de beheersmogelijkheden van bestaande dan wel te stichten reservaat- en beheersgebieden.

Reservaat Berghuizen loopt grote schade op bij planuitvoering

PLANTENGROEI EN WATERHUISSHOUING ROND RUINERWOLD-KOEKANGE *Gert Jan Baaijens*

Op grond van waterstandsgegevens ed. kan slechts worden gekonkludeerd, dat in feite sprake is van één samenhangend, van noordoost naar zuidwest stromend, systeem. Dat vormt dan ook het uitgangspunt van een hydrologische studie van de Landinrichtingsdienst. De konklusies daarvan zijn overigens al ernstig genoeg: nergens in de te stichten reservaten en beheersgebieden zal zich meer kwel voordoen. Maar we waren ook geïnteresseerd in het voorkomen van eventuele deelsystemen, die wellicht te isoleren zouden zijn. Daarom hebben we gezocht naar 'naden' in het systeem, zowel op grond van bodemkundige kenmerken als op grond van de plantengroei. Tussen beide bestaat verband. Vooral op plaatsen waar zich bodemkundige tegenstellingen voordoen kan men niet alleen veel, maar vaak ook bijzondere soorten aantreffen. Die contrasten worden in dit gebied geleverd door hijv. zand tegen veen en zand tegen klei. In die naden kan dan op grond van de plantengroei iets worden afgeleid

over aard en omvang van het onderliggende waterhuishoudkundige systeem, maar ook over de beheer(s)baarheid daarvan.

Maar omdat de bodemkaart niet primair is opgezet vanuit de wens om voor planten relevante grenzen aan te geven, is ook nadrukkelijk gekeken naar verspreidingspatronen van alle mogelijke soorten planten. Die opgave zou onmogelijk zijn geweest zonder de voortreffelijke inventarisaties van de PPD-Drente en SBB, want hoewel de voorbereidingstijd voor deze ruilverkaveling ruim 13 jaar was, was voor het hier besproken onderzoek slechts enkele weken beschikbaar.

Het belang van dergelijke inventarisaties moge blijken uit het feit, dat het op grond daarvan mogelijk bleek een langgerekt, zich nagenoeg over de volle breedte van het ruilverkavelingsblok uitstrekkend hydrologisch deelsysteem te onderkennen, dat ook al vóór de ontginningen aanwezig geweest moet zijn en toen de plaats was waar zich het hoogveen van de Kale Kluit bevond. Maar ook in Koekange en het Wijkerbroek verraadt het

zich — en van het Wijkerbroek weten we, dat daar turf is gegraven!

Ongemerkt lopen we wat vooruit op de resultaten — het voorbeeld onderstreept echter, dat het ook voor kultuurhistorisch geïnteresseerden lonend kan zijn naar de plantengroei te kijken. Die laat wat zien van onderliggende hydrologische systemen; voor de bewoningsgeschiedenis niet onbelangrijk. In dit gebied zijn zelfs de hydrologische grenzen bepalend voor de verschillende ontginningstypen die er worden aangetroffen — de ruzies ontstaan vooral dan ook, wanneer die overschreden worden.

Deelsystemen

Op grond van bodemkundige en floristische kenmerken en van kennis over de standplaatsseisen van plantensoorten blijkt het inderdaad mogelijk te zijn enkele hydrologische deelsystemen te herkennen. Het was verrassend — en verheugend — dat de grote lijnen daarvan achteraf bevestigd werden

door waterchemisch onderzoek. De te onderscheiden systemen zijn deels natuurlijk, deels bepaald door menselijk handelen. Dat wil niet zeggen, dat de natuurlijke systemen niet door menselijk handelen beïnvloed zijn of kunnen worden. Plaatselijk is het natuurlijke systeem er deerlijk door aangetast, maar het natuurlijke systeem is nog steeds herkenbaar en het lijkt nog steeds te werken. Onderscheiden kunnen worden, afgezien van lokale systemen van kleinere omvang:

- het grote regionale Drentse systeem;
- het Dwingelderveld systeem;
- het Echtenerveld systeem;
- het Kale Kluff-Koekange-Wijkerbroek systeem;
- het Hoogeveense Vaart systeem.

Het grote regionale systeem is in feite de verbindende tussen alle systemen. Het wordt gevoed vanuit het hele achterland, ruwweg reikend tot aan de grote Drentse waterscheiding, die min of meer zuidoost-noordwest gestrekt te vinden is ter hoogte van Schoonlo. Doordat dit grondwater zeer lang onderweg is, kan het intensief in contact komen met allerlei oplosbare stoffen. Het gehalte aan opgeloste stoffen neemt daardoor toe, maar ook het gewicht van een liter water. Afgezien van door stroming veroorzaakte complicaties betekent dat, dat jong, licht water min of meer kan gaan drijven op dieper, zwaarder grondwater. Het verschijnsel is vergelijkbaar met de zoetwaterbellen onder de duinen, die op brak water rusten en het zelfs een eindje weg kunnen drukken. Alle vier overige genoemde systemen hangen in zekere zin ook met de buik in het diepere grondwater, maar hier en daar zien we het regionale systeem toch opduiken.

Gouden Hoekje

Zeer nadrukkelijk is dat het geval in wat bekend staat als het Gouden Hoekje: Haaks-wold. De naam slaat op de zichtbare rijkdom van deze streek, de grote imposante boerderijen, maar het is ook van toepassing op de kleur van veel planten die we hier vinden: dotters, gevelguld en liggend hertshooi, water- en kleverig kruiskruid, stijf Barbarakruid, groot springzaad, ed. En zelfs gulden boterbloem ontbrak niet. Maar we vinden ook veel andere, aan wat rijkere milieus gebonden soorten, zoals tweestijlige meidoorn, mispel, kardinaalsmuts, padderus, bosbies, wilde appel, Gelderse roos. Goed vertegenwoordigd zijn ook zegge-soorten, waaronder uiterst kieskeurige als lage en zeggroene zegge. De weelde is overigens niet beperkt tot Haaks-wold, maar strekt zich ook

uit over het westelijke deel van Broekhuizen.

Enkele soorten worden binnen het blok nergens anders aangetroffen, zoals stijf Barbarakruid en groot springzaad. Opvallend is, dat ze in smalle, lange, zuidoost-noordwest gerichte banden lijken voor te komen — min of meer evenwijdig aan de oostelijke begrenzing van een op ca. 15 m diepte voorkomende slecht doorlatende Eem-afzetting. Waar die ontbreekt, ontbreken overigens alle of nagenoeg alle genoemde soorten.

Het grote regionale systeem is verder te traceren in een smalle strook in het oerdal van Wold Aa en Achterste Aa, stroomopwaarts ongeveer tot in de Achterste Weide. Een kleinere plek vinden we in het noordelijk deel van de Ronde Weide. Maar ook op het Oosteindiger deel van wat men zou kunnen beschrijven als het plateau van Ruinerwold verraad het regionale systeem zich langs de randen en in praktisch elke depressie door soorten als elzenzegge of, kenmerkend voor de overgang van Drents naar Hafdistrikt, Noordse zegge, laurierwilg, stijf struisriet. Een laatste glimpje — maar hier lijkt het de erfenis van het verleden — zien we in de omgeving van de Beesten Egge, onder Koekange.

Het oerdal van de Wold Aa is daarbij een belangwekkend stelsel: ontmoetingsplaats van drie plantengeografische distrikten — Drents distrikt, Hafdistrikt en tamelijk verassend Rivierendistrikt. Letterlijk honderden soorten zijn hier aan te treffen waaronder, in het licht van de activiteiten van kloosterlingen, soorten met passende namen als hemelsleutel en aartsengelwortel. De rijkdom aan zegge- en russen-soorten is buitengewoon opvallend. Om slechts de zeldzaamste te noemen: zeggroene zegge, ronde zegge, draadrus, tengere rus. Ook wat opvallender soorten zijn aanwezig — genoemd kunnen worden kleverig kruiskruid, een rivierensoort, net als de ook aangetroffen grote pimpernel; lidsteng; krabbescheer stroomopwaarts tot in de Achterste Weide; moeraslathyrus weeft zich door de vegetatie, terwijl we er vier soorten orchideeën aantreffen: welriekende nachtorchis, gevlekte en breedbladige orchis en de wat algemenere wespenorchis. Tot de grote bijzonderheden behoort de op de hoge zandgronden nagenoeg uitgestorven sierlijke krieparnassia.

Koekoek

De rijkdom van de oer-Wold Aa — de huidige Wold Aa valt maar ten dele samen met het oorspronkelijke verloop — wordt, naar het zich laat aanzien, niet alleen bepaald door

het grote regionale systeem. We vinden soorten, die wijzen op wat minder rijke watertypen en in feite is het dan ook zo dat, met uitzondering van het Hoogeveense Vaartstelsel, alle hydrologische deelsystemen een rol spelen. De invloed van het Dwingelderveld is merkbaar tot in de Koekoek, die van het Echtenerveld vermoedelijk nog wat verder stroomafwaarts. Maar ook het armere systeem van Kale Kluff-Koekange levert wat water toe, terwijl plaatselijke terreinhoogten van grotere of kleinere omvang eveneens in die zin een rol spelen. Een fijnzinnig samenspel, waarin centimeters hoogteverschil de aan- of afwezigheid van soorten bepalen. Lokale regenwaterlensjes verraden zich nogal eens door de aanwezigheid van soorten als blauwe knoop en tormentil of, onder wat nattere omstandigheden, snavelzegge en veenpluis. De rol van lokale regenwaterinvloed is fraai te zien in en rond de plas van Berghuizen. Stijf struisriet, krabbescheer, laurierwilg wijzen op de invloed van het regionale systeem: draadrus en klein blaasjeskruid op lokale regenwaterinvloeden. Gevlekte orchis fietst daar wat tussen door.

Bovenstrooms van de Koekoek, in de Lange Weide, kunnen we aan de westzijde fraai de invloed zien van het Dwingelderveldstelsel; aan de oostzijde dat van het Echtenerveld. In het tussengebied ontbreken de bodemkundige tegenstellingen die de bemestingsdruk in zekere zin ongedaan kunnen maken. Het heeft er de schijn van, dat juist op bodemkundige grenzen de planten die het meest profiteren van bemesting, zoals Engels raai-gras, bewortelingsproblemen krijgen. Van daar dat we ook bij zware bemestingsdruk dergelijke grenzen toch nog kunnen herkennen door het voorkomen van soorten als witbol. Dat soort grenzen is nog wel te zien in het hart van de Lange Weide, maar meer informatie biedende soorten zijn schaars, of bieden in elk geval geen aanknopingspunten voor het bepalen van de grenzen tussen Dwingelderveld- en Echtenerveldsysteem. Het Echtenerveldsysteem vinden we langs de randen van wat op grond van de geologische kaart als oerdal van de Achterste Aa moet worden beschouwd. Bij Ruinerweide was ooit een hoogveen aanwezig; wellicht een laatste restant van een groter stelsel. Hier vinden we verschillende soorten die op stroming van betrekkelijk arm water wijzen, zoals duizendknoopfonteinkruid, drijvende waterweegbree en bronkruid. Ook de zeldzame dwergbies wijst op het overgangskarakter van het gebied, evenals het in het noorden zeldzame glad walstro en het zeer zeldzame geelwit walstro. De laatste soort wordt in Drente als uitgestorven be-

schouwd; we vonden haar echter in dit gebied in 1971 en 1984.

Lokale oprisping

Op korte afstand vinden we dan op wat grotere rijkdom wijzende soorten als wateraardbei, zeeegroene muur, kleine eegelskop. Maar dan zijn we al weer beland in het gebied waar contact optreedt met het grotere regionale systeem. Bij de fossiele meander van de Achterste Aa aan de noordwestzijde van de Ronde Weide — een geomorfologisch monumentje, dat doet veronderstellen, dat ooit zoveel veen in Vledder en Ronde Weide aanwezig was, dat de loop van de Achterste Aa er door naar het westen werd gedrongen — vinden we soorten ten laurierwilg, es, kat-testaart, zeeegroene muur, die wijzen op een lokale 'oprisping' van het grote regionale systeem. Richting Koekange is de begrenzing van het Echtenerveldstelsel slecht te traceren. Het feit dat alle sloten hier dezelfde stromingsrichting vertonen als die van het grondwater zal daaraan niet vreemd zijn. Ontwatering heeft hier geleid tot vervaging van grenzen, terwijl infiltratie vanuit de Hoogeveense Vaart zich laat vermoeden door het rijke voorkomen van een soort als rijke zegge. Slechts het lokale systeem van Koekange, een regenwatersysteem, valt nog te herkennen. Het Echtenerveldstelsel duikt daar onder weg, voorzover het water al niet snel wordt afgevoerd.

Het lokale stelsel van Kale Klufft — Koekange en Wijkerbroek kwam al ter sprake. Het is goed zichtbaar door de rijkdom aan zowel regenwater indicerende soorten (zoals veenpluis en snavelzegge) als soorten die wijzen op afbraak van veen: koningsvaren vormt een brede band, Cyperzegge is hier eveneens algemeen. Het oude karakter van deze strook, hoogveen, verloochent zich dus niet. Aardig om te zien is, dat de oude hoevenkeren, waarover elders wordt gesproken, deze strook gemedend hebben: Schoonvelde c.a., Berghuizen, Kraloo — Blijdenstein — Buitenhuisen. Wijkerbroek en Hoge Broek, die aan elkaar grenzen, lijken hun ontstaan te danken te hebben aan gaten in de Eem-formatie ter weerszijden — daardoor kon zich op de Eemklei een lokaal, naar beide zijden min of meer vrij afwaterend en slechts door regenwater gevoed systeem vormen. Bij Kale Klufft en Koekange lijkt eerder de relatief hoge ligging in het landschap een rol te spelen. Daardoor kon zich een lokale regenwaterlens vormen, die het regionale water wegdrukte, zodat het laatste zich in Ruinerwold, waar we het nog steeds aantreffen, slechts ter weerszijden kon manifesteren: in Haaks-

wold en het Oosteinde. Van een aaneengesloten hoogveenkomples zal geen sprake zijn geweest — het oerdal van de Wold Aa brak er doorheen, maar ook in Ruinerwold zal het hoogveen geen ononderbroken strook gevormd hebben. Buiten deze strook zullen kleinere hoogveentjes aanwezig geweest zijn; de genoemde combinatie van soorten kan bij het opsporen daarvan wellicht diensten bewijzen.

Hoefijzer

Rest ons nog het stelsel van het Dwingelderveld te bespreken. We ontmoetten het al bij de Koekoek, het laat zich van hieruit vervolgen in een min of meer brede strook langs de westzijde van de Lange Weide en in de Landen over de Aa, door Westermade en Veenakkers naar De Horsten en vandaar bijna pal westelijk tot aan de Reigerdennen in de Darperweiden onder Havelte. Als een groot hoefijzer ligt het rond het Oosteinde; inwendig rijk gedifferentieerd door de aanwezigheid van door het veen heenstekende zandkopjes. De kopjes zijn voor een belangrijk deel opgebouwd uit wat grovere zanden — daarin schuilt vermoedelijk ook de oorzaak van de gemakkelijk aan te geven begrenzing. Door het wat grovere zand is opwaarts transport van water mogelijk en het regionale systeem drukt als het ware eerst het Dwingelderveldwater omhoog alvorens zelf in het Oosteinde te dagdoen.

Langs beide benen van het hoefijzer neemt stroomafwaarts de grondwaterstandscompleting af, terwijl de vegetatie er op wijst, dat in diezelfde richting geleidelijk aan het gehalte aan opgeloste stoffen — en met name kalk — toeneemt. Daardoor vinden we, hoewel de grens van het Dwingelderveldsysteem goed en (dus) betrekkelijk scherp is aan te geven, toch zeer geleidelijke overgangen — het moeit in het noordelijke been van het hoefijzer, omdat dat wel zeer langgerekt is. Het zuidelijke been is ca. 3 km lang, het noordelijke 5 km. Daarnaast speelt vermoedelijk een rol, dat een diep ingegraven waterloosing als de Wold Aa in het noorden ontbreekt.

Nabij Ruinen zijn soorten die wijzen op een korte verblijftijd van het voedende water: soorten als waterpostelein, dwergbies, zompzegge, draadzegge en de steeds zeldzamer wordende rone zegge. Nog in de jaren '70 vonden we in de Klompenmakersweide soorten als welriekende nachtorchis en gevlekte orchis en de plant van de Griekse goden: parnassia.

Stroomafwaarts langs beide benen soorten als tweerijige zegge (in Drente goeddeels tot

dit gebied beperkt) en elzenzegge en op het uiteinde van beide benen blaaszegge, pluimzegge en zelfs Noordee zegge en bosbies. Beperkt tot het uiteinde van het noordelijke been van het hoefijzer zijn zeldzame soorten als veenreukgras, naald-waterbies, lage en late zegge.

Het middengedeelte is ongekend rijk aan zeldzame fonteinkruidsorten — teken dat het systeem nog steeds intact is — en met name vrouwenmantelsoorten. Beide zijn, net als de reeks zeggesoorten, aanwijzers voor buitengewoon gekompliceerde en fijnzinnige milieugradienten. Geen gebied in ons land waar men zoveel tot zeldzame vrouwenmantelsoorten bijeen vindt: spitsbladige vrouwenmantel, kale vrouwenmantel, slanke vrouwenmantel, bergvrouwenmantel. De laatste soort is van slechts 2 andere plaatsen bekend; de meest algemene is ook nog altijd zeer zeldzaam met slechts 40 vindplaatsen. Geen gebied ook dat zich zo zeer leent om de standplaatsen van deze soorten nauwkeurig te kunnen bepalen, want het gaat hier nooit om een enkele plek.

Alle waarden gaan verloren

Wat zal nu het effect zijn van de voorgenomen werken? Opvallend is dat, terwijl in het advies van de Natuurwetenschappelijke Commissie van de Natuurbeschermingsraad en het streekplan in het algemeen de meest geschikte gebieden voor reservaatvorming zijn aangegeven, daarvan in het ruilverkavelingsplan nagenoeg niets overblijft. Sterker nog, vrijwel alle in het voorgaande beschreven belangrijke gebieden zijn aangewezen als boerderijbouwgebied en krijgen dus ook nog eens de last van een extra melkquotum opgelegd. Een wat merkwaardige invulling van de zijde van het Ministerie van Landbouw van het eigen beleid tav. Grote Landschappelijke Eenheden. We kunnen kort zijn over de effecten: alle waarden waaraan het gebied thans zijn betekenis ontleent, mede bepalend voor de aanwijzing tot Grote Landschappelijke Eenheid, zullen verloren gaan. Ontwatering en inlaat van grote hoeveelheden IJsselmeerwater, boerderijverplaatsing en kavelverbeterings- en aanvaardingswerken staan daar borg voor. Zelfs de weinige aangewezen reservaat- en beheersgebieden zullen vanuit beheersgezichtspunt onbeheersbaar en daardoor onbeheersbaar blijken te zijn. Groter ontwrichting dan de voorgestelde inrichting is nauwelijks denkbaar. Met meer melk meer mans, lijkt de leuze in deze ruilverkaveling. Voor het natuurbeheer geldt echter: met minder melk meer kans. ●